

هفتمین همایش ملی بنیاد علمی قانون یار

همایش پژوهش های علمی علوم اسلامی و انسانی در عصر نوین

بنیاد علمی قانون یار - آموزش و پرورش استان کرمانشاه - واحد پژوهش سپاه پاسداران (با همکاری و حمایت معنوی دانشگاه رازی، دانشگاه آزاد، دانشگاه فرهنگیان، دانشگاه پیام نور کرمانشاه، دانشگاه علمی و کاربردی، جهاد دانشگاهی واحد کرمانشاه، دانشگاه صنعتی کرمانشاه، بنیاد شهید و سازمان ارشاد و ...
سر دبیر علمی و مسئول برگزاری همایش: دکتر بهنام اسدی (نماینده مقالات در پایگاه های ملی و بین المللی)
تاریخ برگزاری همایش: ۸ اسفندماه ۱۴۰۳ شماره مقاله: ۲۸/۰۲۲۹ رده بندی کنگره: ب ۵۶/۰۴۵۶

اختیارات دولت در کنترل فضای مجازی

دکتر روح اله ملکی

عضو هیات علمی دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد اندیشک

زهرا سرخی

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشگاه آزاد اسلامی دزفول

چکیده

فضای مجازی مجموعه ای فرصت ها و تهدیدات و کامیابی و تلخ کامی ها را پیش روی بشر معاصر قرار داده است. جرایم جدید - بزهکاری ها - موضوعات اخلاقی و ناامنی های بسیاری که در حال حاضر اشخاص با آن مواجه شده اند بخش کوچکی از تلخ کامی های مورد بحث است. در خصوص دخالت دولت در فضای مجازی و کنترل آن، این امکان وجود دارد که اختیارات موجود، منجر به ایجاد تعارض با حق شهروندان در دسترسی اطلاعات شود. از این رو اهتمام پژوهش حاضر بررسی مبانی و حدود اختیارات دولت در کنترل فضای مجازی و تعارض آن با حق شهروندان در دسترسی به اطلاعات می باشد که روش توصیفی-تحلیلی است. نتایج حاکی از آن است مبنای اختیار دولت در کنترل فضای مجازی، برقراری امنیت در این زمینه بوده و حاکمیت و حدود اختیار دولت در این خصوص مقید به عدم نقض حریم خصوصی و توجه به حقوق شهروندی مردم و کاربران می باشد. مهم ترین زمینه های تحقق حقوق شهروندی در فضای مجازی شکل گیری یا نهادینه شدن دولت الکترونیک و ایجاد نهادهای مدنی مجاز می باشد. نقش دولت از راه تدابیری نظیر تصویب آیین نامه و بخشنامه های کارا در فضای مجازی و آگاهی رسانی از راه رسانه های جمعی برای ایجاد امنیت در فضای سایبر مهم و حائز اهمیت می باشد. اختیار دولت در دخالت در فضای مجازی و کنترل آن در برخی موارد با حق شهروندان در دسترسی به اطلاعات تعارض دارد.

واژگان کلیدی: دولت، فضای مجازی، شهروندان، اطلاعات.

مقدمه

در حال حاضر اینترنت با در نظر گرفتن خصوصیات منحصر به فرد خود، آثار بس شگرفت بر تمامی سطوح سیاسی و حقوقی جامعه بین‌المللی نهاده است. توسعه روز افزون اینترنت به نحوی می‌باشد که چنانچه در چند هفته قبل صرفاً ارگان‌های دولتی و مراکز تحقیقاتی و افراد خاص امکان بهره‌برداری و فعالیت در فضای مجازی را داشتند امروزه اشخاص عادی نیز به شکل مستقیم و به سهولت، قادرند به این پدیده نو ظهور دسترسی پیدا کنند. اینترنت که از ارتباط چند شبکه رایانه‌ای ایجاد می‌شود فراتر از مرزهای جغرافیایی قرار گرفته است و محیطی به دور از دنیای فیزیکی به عنوان فضای مجازی ایجاد ساخته است که در آن تمامی کاربران قادرند تجارت و خرید و فروش و مشاوره و تحصیل و مکاتبه آن را به انجام رسانند. در حال حاضر سایر دولت‌ها نمی‌توانند نسبت به تنظیم حقوقی فضای مجازی بی‌اعتنا باشند و آن را به خود کاربران یا ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی وارد واگذار کنند بلکه ابعاد متعددی از موضوعات تجاری و مالی نظیر قانون و مقررات مالیاتی - حقوق مالکیت فکری - تجارت الکترونیک و نیز سیاست و اخلاق حسنه - دولت‌ها را به ناچار به چاره‌اندیشی جهت قانونمند ساختن فضای مجازی ملزم ساخته است.

اهداف اصلی:

-تبیین اختیارات دولت در کنترل فضای مجازی

-حدود آزادی شهروندان در فضای مجازی

اهداف فرعی:

-تسهیل دسترسی شهروندان به اطلاعات

-تحقق حقوق شهروندی

-رضایت مندی شهروندان

فضای مجازی: فضای مجازی عبارت است از محیطی که در آن برقراری ارتباطات، رؤیت و انتقال اطلاعات (به صورت غیرقابل لمس و با اشغال اندکی از محیط قابل لمس) در ساختارها و قالب‌هایی به عنوان خدمات به انسان‌ها، طراحی و کنترل می‌شود. بنابراین، کلیه خدمات، ابزارهای سخت و نرم، محتواها، ارتباطات، قالب‌ها و... دنیای اطلاعات و ارتباطات، شامل فضای مجازی می‌شود (محمدی، ۱۳۹۹: ۱۲۱).

حقوق شهروندی: مجموعه‌ای از حقوق، اختیارات و امتیازات افراد یا گروه‌هایی از مردم که با حکومت یک کشور دارای رابطه شهروندی (تابعیت) بوده و استیفا یا بهره‌مندی از تمام یا بخشی از آنها مشروط و مقید به انجام تکالیف شهروندی و التزام به قوانین و مقررات عمومی کشور مذکور است (کشاورزی، ۱۴۰۱: ۲۱).

بخش دوم: ابعاد قانونی نظارت دولت

دولت بر مبنای ارکان سه گانه حکومت جایگاه خاصش را دارد. دولت بر مبنای قانون اساسی و اصولی نظیر اصول سی و سوم و سی و نهم واجد یک سری اختیارات به جهت اعمال نظارت بر امور مرتبط با خود و آنچه در یک سطح اختیارات آن بوده، است. تصویب آیین نامه‌ها و دیگر مصوباتی که به واسطه قانون عادی به فضای حقوقی عمومی وارد می‌گردد، یکی از طرق حائز اهمیت نظارت دولت به شمار می‌آید. به این شکل دولت خود تحت عنوان ناظر طریق کمیسیون‌های متعددی که بدنه دولت و وزارتخانه‌های آن را تشکیل می‌دهد. دولت خود از طرفی ناظر بوده و از یک طرف عامل؛ به این شکل قوه مجریه با نظارت بر اجرای درست قانون و مقررات که از قبل به تصویب آن رسیده است بر دولت نظارت دارد. اصل ۳ و ۱۴ و ۲۰ و ۲۲ و ۴۴ قانون اساسی جمعاً ابعاد نظارتی دولت را مطرح می‌نمایند.

شرکت‌های مذکور میان خود ارتباطات تنظیم شده‌ای دارند که بر اساس پروتکل‌های جهانی یا قوانین داخلی عمل می‌نمایند. شرکت‌های فوق‌الذکر از نظر فنی هم‌قادرند با هم تفاوت‌هایی داشته یا موضوع کار آنها به کل فنی نباشد. در برخی مواقع این امکان وجود دارد برقراری ارتباط به واسطه کابل یا بدون سیم یا از هر راه دیگری صورت پذیرد. لذا بعد از ایجاد اصل ارتباط با اینترنت - گروهی تحت عنوان ارائه‌دهندگان خدمات در شبکه اینترنتی، به وجود می‌آیند. گروه فوق که دارای مسئولیت مدنی است و

برای آن مطرح می‌گردد به عنوان مراکزی بوده که اصل ارتباط اشخاص یا شرکت‌ها را با اینترنت به وجود نمی‌آورند بلکه با دادن مبلغ وجهی، اقدام به خرید اشتراک می‌کنند و یا به صورت رایگان خدمات اینترنتی در فضای مجازی پخش می‌نمایند نظیر خدمات ساخت ایمیل یا ایجاد ارتباط از راه آن (قناد، ۱۳۹۷: ۷۸).

بخش پنجم: شورای عالی فضای مجازی

شورای عالی فضای مجازی یکی از ارگان و ارکان‌هایی بوده که به دستور مستقیم شخص رهبر ایجاد می‌گردد. لذا از دوران تشکیل شورای عالی فضای مجازی تا به امروز بحث‌های بسیار زیادی در خصوص منحل شدن آن یا ادغام آن با شوراها و ستادهای مشابه صورت گرفته است. فضای مجازی در عمل نظارت شورای عالی فضای مجازی تحت عنوان عاملی مورد شناسایی قرار می‌گیرد که این شورا در تصمیم‌گیری یا اشراف کامل نسبت به آن هماهنگی‌های ضروری را به انجام رسانده و اعمال مذکور نمی‌تواند به شکل طبیعی نیازمند تعطیل شدن دیگر شوراهایی باشد و ستادهایی باشد که فعالیت آنها به شکلی نظارت در فضای مجازی یا خدماتی بوده که ابعاد و جنبه‌های نظارتی هم به خود می‌گیرد (یوسف‌زاده عینی، ۱۳۹۹: ۵۶). لذا شوراهای دیگر قادرند در نقوش متعددی در مساعدت و تشریک مساعی با شورای عالی فضای مجازی ارتباطی - شبکه‌ای را در نظارت بر این شبکه‌های مجازی به وجود آورند. بنابراین فلسفه تشکیل شورای مذکور در سال‌های گذشته بر اساس امور متعددی واقع شده است. دولت در گذر فناوری‌هایی که هر روز جدیدتر می‌گردند به علت آنکه تمایل داشته عمل نظارت را به شکل موثری صورت بدهد دست به همگرایی می‌زند.

بخش ششم: سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی

سازمان تنظیم قوانین و ارتباطات رادیویی با هدف اجرای مصوبات کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات و محقق شدن اهداف و ایفای تکالیف و وظایف مورد نظر در بخش ارتباطات رادیویی ایجاد گردیده است و رئیس این سازمان معاون وزیر می‌باشد. سازمان مذکور که بر مبنای ماده ۱ قانون وظایف و اختیارات وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات در سال ۸۲ تصویب شد از به هم ملحق شدن اداره کل ارتباطات رادیویی و معاونت امور مخابراتی به جهت انجام مجموعه‌ای از امور حاکمیتی که کنترل و اجرای آن در

بخش هفتم: حمایت از حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران

از این رو انباشته شدن آنها در پرونده‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی و پردازش‌شان سایه‌ای از ترس مداوم ایجاد می‌سازد که امکان دارد هر لحظه سبب فرو ریختن پایه‌های محرمانگی و حیثیت و آبروی اشخاص شود (محسنی، ۱۳۹۰: ۱۲). از طرفی هر کدام از اطلاعات مذکور امکان دارد به تنهایی دارای حساسیت بسیار بالایی باشند که در حقوق کنونی، به عنوان داده‌های شخصی حساس یا اطلاعات شخصی حساس مورد شناسایی قرار می‌گیرند. در خصوص حمایت از حریم خصوصی اطلاعاتی شهروندان، مصادیق بسیار

زیادی در قانون و مقررات موضوعه مشاهده شده است اما، مواد فوق اغلب به فضاهای اطلاعاتی الکترونیکی ارتباط پیدا می کند و همچنین حمایت آنچنان کامل و جامعی از حریم خصوصی اطلاعات مطرح نساخته اند (محسنی، ۱۳۹۰: ۱۳۴). ذکر این نکته لازم بوده که یک داده خصوصی از نظر تولید تا امحا چند مرحله را می گذراند که عبارت می باشد از: گردآوری و ذخیره و پردازش و ارسال و یا انتقال - افشا یا توزیع و در نتایج امحای آنها. در ذیل به بررسی مواد قانونی با در نظر گرفتن مراحل متعدد حیات داده و سطح حمایت آنها از اطلاعات خصوصی شهروندان پرداخته می شود. در خصوص حمایت از اطلاعات شخصی در مرحله جمع آوری به ماده ۱ قانون جرایم رایانه ای که در سال ۸۸ به تصویب رسید می توان اشاره نمود که به جرم انگاری دسترسی غیر مجاز می پردازد: هر فردی به صورت غیر مجاز به داده ها یا سامانه های رایانه ای - مخابراتی که توسط تدابیر امنیتی مورد حفاظت قرار گرفته از دسترسی پیدا کند، محکوم به حبس از ۹۱ روز الی یک سال یا جزای نقدی از ۵ میلیون تا ۲۰ میلیون ریال یا هر دو مجازات می گردد (باستانی، ۱۳۹۶: ۷۸).

کاملاً آشکار بوده که ماده مذکور در وهله ی نخست فقط از اطلاعاتی که به صورت داده های الکترونیکی می باشد به حمایت برمی خیزد و از اطلاعات و پرونده های کاغذی حمایتی به عمل نیاورده است. در وهله دوم فقط در شرایطی حمایت می نماید که اطلاعات مذکور توسط تدابیر امنیتی، حفاظت شده باشد. در صورتی که نظیر سرقت که سرقت عادی از حرز تفکیک گردیده می بایست در اینجا هم دسترسی عادی از دسترسی مشدد تفکیک می گردید. در وهله سوم جمع آوری اعم از دسترسی غیر مجاز بوده و عبارت دسترسی غیر مجاز کلیه انواع گردآوری را در بر نمی گیرد نظیر آنکه شخصی این حق را دارد به داده ها یا سامانه الکترونیکی دسترسی پیدا کند اما این حق را نخواهد داشت آنها را برای هدف های غیر از مأموریت سازمانی اش ذخیره کند که این چنین به نظر می آید، در این گونه مصادیق که دسترسی فرد مجاز قرار گرفته است اما گردآوری غیر مجاز از جانب ایشان صورت گرفته است، این ماده قابلیت اعمال ندارد (باستانی، ۱۳۹۶: ۴۵).

ضمناً ماده فوق در پی حمایت از کلیه انواع و اقسام داده ها است و صرفاً ناظر بر داده های شخصی قرار نمی گیرد. قانون تجارت الکترونیکی که در سال ۱۳۸۲ به تصویب رسید دارای قوانینی در خصوص حمایت از داده های شخصی در سه مرحله ذخیره - پردازش - توزیع همین داده ها در حوزه مبادلات

هیچ کدام از مواد بالا شامل ضمانت اجرای خاصی نبوده پس قانون مذکور در ماده ۷۱ مبادرت به جرم انگاری نقض قوانین مرتبط با حمایت از داده پیام‌های شخصی منطبق با دو ماده مذکور کرده است (صدوقی، ۱۳۹۰: ۶۷) و مقرر می‌دارد که: هر فردی در بستر مبادلات الکترونیکی شروط مقرر شده در

ماده ۵۸ و ۵۹ همین قانون را نقض کند به عنوان مجرم در نظر گرفته می شود و محکوم به حبس از یکسال الی ۳ سال می گردد.

باید بیان نمود که در وهله نخست دو ماده فوق هم صرفاً از داده هایی که در بستر تبادل الکترونیکی واقع شده باشد به حمایت می پردازد. در وهله دوم ر خصوص مرحله گردآوری و انتقال و ارسال و همچنین کیفیت و زمان امحاء، به واسطه پردازشگر حکمی ندارد و در خصوص افشا و انتشار هم از عبارت خاص توزیع، استفاده نموده که وافی به مقصود نمی باشد. در وهله سوم در خصوص اطلاعات شخصی معمولی حمایتی مطرح نمی نماید ضمناً تمامی اطلاعات حساس نظیر اطلاعات مالی و پیشینه کیفری را در بر نمی گیرد (زرکلام، ۱۳۹۰: ۷۸). ماده ۱۷ قانون جرایم رایانه ای که در سال ۸۸ به تصویب رسید قسمتی از این ایرادات را مورد جبران قرار داده است و هتک حیثیت نشئت گرفته از انتشار عکس و ویدیوهای خصوصی یا افشای اسرار اشخاص به واسطه سیستم های رایانه ای را جرم انگاری می نماید: هر شخصی توسط سامانه های رایانه ای و یا مخابراتی صوت - تصویر - فیلم خصوصی و خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون کسب اجازه ایشان - جز در مصادیق قانونی منتشر نماید یا در اختیار سایرین قرار بدهد به شکلی که سبب ضرر و زیان یا از نظر عرف سبب هتک حیثیت ایشان گردد - محکوم به حبس از ۹۱ روز الی دو سال یا جزای نقدی به مبلغ ۵ میلیون الی ۴۰ میلیون ریال یا هر دو مجازات می گردد.

لیکن ضرورت دارد تا بیان گردد ماده فوق هم ایراداتی داشته و برای این بخش کافی نیست. ضمناً ماده فوق فقط به داده های رایانه ای ارتباط پیدا می کند لذا انتشار داده های مذکور را فقط در سامانه های رایانه ای یا مخابراتی ممنوع می نماید و به طور نمونه مصادیقی را که اطلاعات خصوصی بالخصوص فیلم یک نفر به واسطه سی دی یا بلوتوث منتشر گردد دارای حکمی نیست. از طرفی ماده فوق مربوط به دیگر مراحل حیات داده از گردآوری تا امحاء حکمی در نظر نگرفته و تنها به انتشار و در دسترس قرار دادن اطلاعات را مورد جرم انگاری قرار داده است.

ایراد دیگر ماده مذکور مشخص کردن جرم به صورت مقید بوده در صورتی که جرم انگاری جرایم بر علیه حیثیت و حقوق معنوی اشخاص می بایست به صورت مطلق در نظر گرفته شود تا حمایت از حقوق فوق تضمین شود (فضلی، ۱۳۹۴: ۶۷). در نتیجه ماده ۱۶ قانون جرایم رایانه ای به جهت حمایت از

اصالت داده‌های شخصیت و ممانعت از تحریف نگاری شخصیت کلیه شهروندان که یک تجاوز مهم به خود تعریفی و حق بر حریم خصوصی ایشان بوده مقرر می‌نماید که:

هر فردی توسط سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی فیلم - صوت - تصویر دیگری را تغییر بدهد یا تحریف نماید و آن را منتشر یا با علم به تغییر و یا تحریف منتشر نماید - به شکلی که از نظر عرف سبب هتک حیثیت ایشان گردد محکوم به حبس از ۹۱ روز الی ۲ سال یا جزای نقدی به مبلغ ۵ میلیون الی ۴۰ میلیون ریال یا هر دو مجازات می‌گردد (دژبانی، ۱۳۹۳: ۸۰).

تبصره: اگر تغییر و یا تحریف به شکل مستهجن صورت بگیرد مرتکب به حداکثر هر دو مجازات مقرر شده محکوم می‌گردد.

جرم مذکور که در واقع معادل توهین در دنیای حقیقی بوده با نقض عامدانه اصل کیفیت داده‌های شخصی در مرحله پردازش و اصل پردازش صادقانه با تغییر داده‌های درست یا تولید داده‌های غیر درست انجام می‌پذیرد. بدین ترتیب این تصاویر یا ویدیو و صداها امکان دارد حقیقی باشند و از روی نسخه اصلی به این صورت درآمده باشند یا غیر اصلی باشند اما شبیه به ویدیو و صدای یک شخص و یا چندین شخص مشخص باشند و در صورتی که صدا و یا تصویر و یا فیلم با هم جمع گردند تغییر یا تحریف یکی از آنها برای محقق شدن موضوع مجرمانه با محقق شدن دیگر شروط کفایت می‌کند (باستانی برومند، ۱۳۹۶: ۸۹). لازم به ذکر است که جرم مذکور یک جرم از نوع مقید به نتیجه در نظر گرفته می‌شود. به طور حتم می‌بایست عمل فوق‌الذکر به شکل عرفی سبب هتک حیثیت فرد گردد تا قابلیت مجازات شدن را داشته باشد. اگرچه در اصل ناظرین این صحنه‌ها محتویات مذکور را به صاحبین اصلی آنها منتسب ندانسته ولیکن این چنین محتویاتی سبب اهانت به افراد و تزلزل حرمت فرد می‌گردد. لذا فضای سایر در این خصوص به اندازه‌ای مناسب بوده که در حال حاضر هر نوع ویدیو و تصویری را که در ذهن بشر گنجانده می‌شود می‌توان در آن پیدا نمود (شاه‌محمدی و اکباتانی، ۱۳۹۴: ۸۹).

ایراد دیگری که ماده مذکور دارد در دامنه محدود همین جرم بوده که صرفاً ویدیو و یا صوت و یا عکس دیگری را که تحت حمایت دارد و دیگر داده‌های اشخاص نظیر اسناد شخصی را در بر نمی‌گیرد. لذا این چنین به نظر می‌آید این نوع جرم انگاری به علت اقتضائات کنونی جامعه و بعضی وقایعی می‌باشد که

اخیراً به وقوع پیوسته است نه با یک رویکرد جامع به جهت حفظ حریم خصوصی شهروندان (شمس ناتری و عطارزاده، ۱۳۹۷: ۷۸). به علت اینکه ماده فوق دامنه حمایت کافی را در بر نداشته است.

با این وجود می‌توان آن را یک اقدام مفید و مثبت ارزیابی نمود. به دلیل آنکه عمده تجاوزها به حقوق فردی شهروندان در فضای سایبر، به شکل تحریف نگاری شخصیت صورت می‌پذیرد. چنانچه این عکس و تصاویر به شکل مستهجن باشند با ماده ۱۴ و ۱۵ همین قانون که مجازاتی بسیار سخت‌تر از این ماده را به دنبال دارد همپوشانی نموده و سبب تعدد معنوی می‌گردد. همانگونه که مشاهده می‌شود مواد فوق حمایت کاملی از حریم خصوصی اطلاعاتی شهروندان به عمل نمی‌آورد به شکلی که در چند پرونده که اخیراً با شکایت تعداد از شهروندان از همسایگان خود مبنی بر تصویربرداری از منزل شخصی ایشان با صدور قرار ممنوعیت تعقیب از سوی دادگاه سبب تعجب شاکیان گردید در صورتی که در حقیقت مقام قضایی در این خصوص دارای تقصیر نیست و وفق اصل قانونی بودن جرم و مجازات‌ها امروزه تصویربرداری از منزل فرد دیگری بدون ورود فیزیکی در حریم ایشان و بدون انتشار آنها با هیچ ماده قانونی انطباق ندارد و دارای مجازاتی نیست (قاجارقینلو، ۱۳۹۱: ۷۸).

تنها ماده‌ی ۵ قانون نحوه مجازات افرادی که در امور بصری و سمعی فعالیت‌های غیر مجاز دارند مقرر داشته است که: مرتکبین جرایم ذیل به دو سال الی ۵ سال حبس و ۱۰ سال محرومیت از حقوق اجتماعی و ۷۴ ضربه تازیانه محکوم می‌گردند:

۱. وسیله تهدید قرار دادن آثار مستهجن با هدف سوء استفاده جنسی و اخاذی و ممانعت از احقاق حق یا هر منظور غیر مشروع و غیرقانونی دیگر.

۲. تهیه فیلم و یا عکس از محل‌هایی که اختصاص به زنان دارد و آنها دارای پوشش مناسبی نیستند نظیر حمام و استخر و تکثیر و توزیع آن.

۳. تهیه کردن به صورت مخفیانه فیلم و عکس مبتذل از مراسم خانوادگی و تکثیر و توزیع آن.

کاملاً آشکار بوده که ماده فوق هم به صورت مطلق نیست و در رابطه با نمونه مذکور قابل انطباق نمی‌باشد. در خصوص نقش و اندازه دولت نیز باید بیان داشت که در طرح‌های کلان به جهت پیشرفت و

عدالت پس از مبانی ارزشی و قانونی - مبانی نظری در اصطلاحات یعنی ساختار اداری و مدیریتی مد نظر واقع شده است. اینکه در اصل نقش و اندازه دولت در اداره امور کشور به چه حد و اندازه‌ای بوده موضوع مهمی می‌باشد که پیشینه‌ای نظری آن در دیدگاه‌های اقتصادی و دیدگاه‌های مدیریتی در همین بخش مد نظر واقع شده است. از لحاظ تاریخی اولین دیدگاهی که به طور صریح در رابطه با نقش دولت در اداره امور به بیان اظهار نظر می‌پردازد: دیدگاه کلاسیک می‌باشد. از دیدگاه مکتب فوق دولت بایستی حداقل دخالت را در امور جامعه دارا باشد. اسمیت تحت عنوان مهمترین نظریه پرداز مکتب کلاسیک، دولت را صرفاً مجاز به مداخله در حیطه‌هایی می‌داند که بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری و فعالیت در آنها هیچ نوع تمایلی از خود نشان نمی‌دهد (الوانی و یعقوبی، ۱۳۹۲: ۷۸).

در مجموع در مکتب کلاسیک میزان دخالت دولت در امور، به ویژه در امور اقتصادی و بازرگانی حداقل است و دولت فقط نقش تامین کننده امنیت داخلی و بین‌المللی و عرضه کالاهای عمومی را بر ذمه داشته است. جان استوارت میل دیدگاه عمیق‌تری به بخش عمومی دارد. میل نظیر اسمیت اعتقاد دارد که در فعالیت‌های اقتصادی آزادی اقتصاد اصل مهمی در نظر گرفته می‌شود. لذا هر نوع انحراف از آن مگر به علت ضرورت خاص و ویژه، به عنوان نادانی است. ویکسل دکترین جدیدی را مورد پذیرش قرار داد که بر مبنای آن تدارک کالاهای عمومی در راستای به حداکثر رساندن موافقت و رضایت اشخاص قرار دارد و با طرح موضوع رضایت اشخاص از کالاهای عمومی بحث اصل فایده و پرداختن هزینه این کالاها و خدمات را مطرح می‌نماید. کینز دخالت دولت در امور اقتصادی را تجویز نموده و تا حدودی قلمرو فعالیت‌های بخش مذکور را به شکل کلی تدوین نموده است. قانون جان مینارد کینز بیان می‌دارد که تقاضا، عرضه خود را ایجاد می‌سازد. از دیدگاه جان مینارد کینز، پول عامل فعالی به شمار می‌آید و پارامترهای واقعی جامعه را به نوعی می‌تواند تحت تاثیر خود قرار بدهد و این خلاف دیدگاه کلاسیک‌ها بوده که پول را خنثی در نظر می‌گیرند.

مکتب نئوکلاسیک: بر مبنای مکتب نئوکلاسیک تشکیلات دولتی بایستی تا حدود زیادی کوچک گردد و دولت فقط تکالیفی را بر ذمه بگیرد که بخش خصوصی تمایلی به جهت انجام آنها ندارد یا نیز از عهده انجام آنها بر نمی‌آید. خصوصی‌سازی وسیع خدمات دولتی در سال‌های پیش، از پیامدهای مستقیم غلبه چنین طرز تفکر در عالم اقتصاد تلقی می‌گردد.

مکتب نهادهی "گالبرایت": از دیدگاه مکتب نهادهی زندگی اقتصادی توسط نهادهای اقتصادی همچون اتحادیه ها و سیستم یعنی نظام تامین اجتماعی که به واسطه دولت ایجاد می گردد مورد تنظیم قرار می گیرد نه توسط قانون و مقررات اقتصادی مکتب نئوکلاسیک. توصیه و پیشنهاد های این مکتب از این قرار هستند: دولت می بایست نقش مهم و اساسی را در بخش هایی از اقتصاد که در آن نیازمندی های جامعه به شکل کافی مورد ارضا قرار نگرفته است نظیر مسکن و حمل و نقل و بهداشت بر ذمه بگیرد و اقدامات ضروری را عملی سازد. دولت بایستی از بنگاه های کوچک که در بازار های کوچک در مقابل شرکت های بسیار بزرگ قادر نیستند رقابت نمایند کمتر حمایت کند.

همچنین دولت برای کلیه مردم، درآمد سالانه تضمین شده بایستی در نظر گیرد. دولت نیز می بایست مناقصات بزرگ را که در بخش نظامی و دفاعی جامعه انجام می پذیرد ملی اعلام بدارد و خود بر عهده گیرد. بدین ترتیب با توجه به مطالبی که عنوان شد معین می گردد که نهادگرا قائل به وجود سازمان های دولتی هستند که بر کار اقتصادی نظارت داشته و آن را برنامه ریزی می نماید. بنابراین تشکیلات دولتی در دیدگاه نهادگرا نسبت به نئو کلاسیک ها حجیم تر است.

دولت از نظر مکتب مارکس: بر اساس مبانی این دیدگاه دولت واجد تشکیلات عریض و طولی به جهت انجام نقش و وظایفی بوده که بر ذمه آن واقع شده است. به نحوی که در پایان سده ۲۰ میلادی به جز چند مورد یعنی کره شمالی و کوبا و تا حدودی کشور چین، جمعاً از درون فروپاشیدند.

بخش هشتم: چالش های دولت در رعایت حریم خصوصی شهروندان

هر جامعه متشکل از شهروندانی بوده که چنانچه به حقوق خود آشنایی داشته باشند و این عمل حائز اهمیت از جانب رؤس کشور و نظام حاکم به شکل صحیح بررسی و اجرایی گردد هر کدام قادرند قهرمانی در یک جامعه مدنی قرار بگیرند که در مسیر حرکت و دستیابی به توسعه فرهنگی و بهداشتی و امنیت پایدار و اجتماعی و سیاسی و غیره واقع شده است. در صورتی که این مسئله میسر نمی گردد مگر در شرایط و فرصتی مساوی و برابر برای هر یک از شهروندان در جامعه (افروغ، ۱۳۹۷: ۴۵). در صورت مهیا بودن چنین شرایطی آنچه می بایست در نظر شهروندان مهم جلوه نماید تکلیفی می باشد که در مقابل این حقوق به شهروندان محول می گردد. بدین ترتیب حقوقی دوسویه ایجاد می گردد که هر یک از

فعالیت‌های مدنی در حوزه‌های حقوق شهروندی حق هر شهروند به شمار می‌آید (کشاوری، ۱۴۰۱: ۷۷). سازمان‌های مردم نهاد می‌بایست دارای حق دسترسی به اطلاعات و محاکم صالح را برای دادخواهی در رابطه با نقض حقوق شهروندی باشند.

لیکن نکته‌هایی که در این خصوص نایستی به آن بی‌توجه بود در بند ۴ از فصل ۱ در همین منشور آورده شده که تاکید داشته است: رعایت نکردن حقوق شهروندی مقرر شده در ضوابط و قوانین سبب محقق شدن ضمانت‌های قانونی نقض آن اصول است و با ماموران ناقض یا اهمال کننده در اجرای قوانین فوق الذکر مطابق با ضوابط عمومی و بالخصوص قوانین مرتبط با تخلفات اداری و قوانین کیفری رفتار می‌گردد. لذا هر نوع قانونی می‌بایست در آغاز در صحن علنی مجلس مطرح شود و بعد از گذراندن یک سری مراحل متعدد به تصویب نهایی رسد تا بدین واسطه لازم الاجرا گردد (Walsch, ۲۰۰۲: ۱۲۴). هر آنچه که در رابطه با منشور حقوق شهروندی تدوین گردیده از جانب دولت تدبیر و امید تاکنون در پرده‌ای از ابهام قرار داشته و جنبه‌های آن کاملاً آشکار نیست (نکویی مهر و حسینی فرد، ۱۳۹۷: ۹۰). لذا ضمانت اجرا و احقاق حقوق عامه مردم در کشور ایران با وجود تصویب قوانینی از این نوع که در قانون اساسی هم به شکل کلی‌تر به آن اشاره گردیده با چالش‌های بسیار جدی مواجه می‌باشد. از این رو اگرچه که وجود قانون و مقررات شهروندی و توجه به آن اقدام مفید و مثبت دولت روحانی در واپسین ماه‌های دولت یازدهم به شمار می‌آید و به نوعی می‌تواند برای عموم مردم امری نویدبخش جامعه آرمانی باشد ولیکن بایستی در نظر گرفت که دولت خود تحت عنوان مجری قانون و ضمانت اجرای آن بایستی اجرا نکردن پاره‌ای قانون و مقررات در کشور را مورد آسیب شناسی قرار دهد و توضیح ایده آل و شایسته‌ای برای جای خالی مجری قانون که این روزها در کشور شدیداً احساس می‌گردد داشته باشد. عده‌ای از صاحبان مشاغل به مناسبات شغلشان بر اسرار و اطلاعات خصوصی سایر افراد دسترسی دارند و از آن آگاه بوده که سوء استفاده از اطلاعات مذکور یا افشا نمودن آن سبب نقض حریم خصوصی افراد خواهد گردید (انصاری، ۱۳۹۹: ۶۵).

پاره‌ای از مشاغل مذکور از نوع عمومی و دولتی می‌باشند و تعداد دیگر مشاغل عمومی غیردولتی بوده و بعضی مشاغل بخش خصوصی هستند. ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی طی حکم عامی، دارندگان کلیه مشاغل مذکور را به حفظ اطلاعات عموم مردم الزام نموده است و بیان می‌دارد که: اطبا و جراحان - ماماها و داروفروشان و تمامی افرادی که به مناسبت حرفه و یا شغلشان محرم اسرار قرار می‌گیرند هر زمان در غیر از مصادیق قانونی اسرار عموم را افشا نمایند محکوم به حبس به مدت زمان سه ماه و یک

روز الی یک سال یا به جزای نقدی به مبلغ یک میلیون و پانصد هزار تا ۶ میلیون ریال می‌گردند (آشوری، ۱۳۹۱: ۷۸).

ماده فوق الذکر، در رابطه با مشاغل به صورت کلی آمده است بنابراین شامل مشاغل دولتی و غیردولتی هم می‌شود. از این رو ماموران دولتی که به مناسبت شغل و حرفه‌ای خود بر بعضی از اسرار اشخاص آگاهی پیدا می‌کنند این حق را نخواهند داشت در وهله نخست خارج از محدوده‌ای که با موضوع کاری و لزوم قانونی ارتباط پیدا می‌کند کسب اطلاع کنند و در وهله دوم از مطالب استخراج شده و به دست آمده خارج از محدوده لازم استفاده کنند.

نتیجه‌گیری

گزارش فضای مجازی با هدف‌هایی نظیر تصمیم‌گیری‌های کنونی، زمینه ساز آینده تلاش دارد با بررسی چشم انداز و آن سوی روندهای فناوری علل و عوامل موثر بر تغییرات مذکور را مشخص کند. رایانش ابری - اینترنت اشیا - داده‌های کلان - امنیت سایبری من جمله موضوعات امروزه و آینده حوزه مذکور هستند. ولیکن ارکان تغییر دهنده‌ای که زمینه ساز آینده فضای مجازی هستند کدام می‌باشند؟ نوع تاثیرگذاری سیاست‌گذاری‌های عمومی بر رشد بالقوه به چه نحوی است؟ تغییرات زمین ساختی موثر بر فضای مجازی و امنیت سایبری کدام هستند؟ و این پرسش که به چه نحوی سیاست‌ها قادرند فرصت‌های موجود برای کشورها و مناطق متعدد را توسعه بدهند و یا محدود نمایند؟ جهان به هم متصل کنونی در عین حال که فرصت‌های شگفت انگیزی را مهیا می‌سازد با یک سری خطرات قابل ملاحظه‌ای به ویژه در حوزه امنیت سایبری همراه بوده است.

موضوع مهم آنکه منبع تهدیدها منحصر به ارکان معمول و مورد شناخته شده نظیر افراد مجرم نرم‌افزارهای مخرب، یا حملات سایبری نبوده بلکه ریسک‌هایی می‌توانند توسط سیاستگذاری‌ها ایجاد گردند. سیاستگذاری‌ها در بستر و زمینه چالش مهاجرت - نیازهای آموزشی و نیروی کار - آزادسازی تجاری - همکاری‌های بین‌المللی - با هدف حل فصل مناقشات سایبری - آینده فضای مجازی را برای تمامی اقتصادهای توسعه یافته و یا نوظهور شکل دهد. سیاست گذاری موفق می‌بایست توان آن را داشته تا بین نوآوری و امنیت در فضای مجازی تعادل ایجاد نماید. در فضای مجازی تغییرات مشخص شده

جهان آنلاین - فرصت های نشأت گرفته از همکاری و نوآوری و نیز خطرات نشأت گرفته از انزوا و تنظیمات نابجا ذکر می گردد.

این مصادیق برنده و بازنده ندارد اما به نوعی می تواند بستر و زمینه ای به جهت ارزیابی نتایج سیاست های انتخابی در رابطه با موضوعات متعدد همچون آموزش و مهاجرت - تجارت و پیامدهای امنیت سایبری را مهیا سازد. تصمیمات سیاسی کنونی در عین حال که بیانگر معضلات دیروز هستند قادرند چشم انداز آینده فضای مجازی را هم متصور شوند. موضوع حائز اهمیت برای سیاستگذاران، انجام دادن اقدامات به شکل آگاهانه است - این مجموعه از سناریوها و چهارچوب ها در راستای ارزیابی تصمیمات سیاسی امروز برای سیاستگذاران - رهبران کسب و کار و دیگر تصمیم سازان ارائه می دهد.

تصمیم گیری مبتنی بر اطلاعات و منابع پشتیبان آن به نوعی می تواند سبب ریسک کمتر و هدایت گیری بیشتر برای فضای مجازی و فراتر از آن ایجاد نماید. این پژوهش با مهیا ساختن فضای گفتگو بحث و درک بیشتر در خصوص چالش ها و فرصت های پیش رو طرق بهره برداری از آن را هم مطرح می نماید.

دولت ایران در جهان کنونی توسط تحول در مفهوم حوزه های علم و تکنولوژی ناگزیر بوده با قبول تغییر و تحولات باب نوینی را در حوزه مدیریت و نظارت و کنترل بر فضایی جدید عرصه تکنولوژی به ویژه فضای مجازی و شبکه های مجازی بگشاید. در حقیقت بحث مهم آنکه می توان مدیریت و نظارت مذکور را در بحث قانون و مقررات حقوقی و مسئولیت مدنی کاربران انجام داد و همچنین مبانی و محتوای فضای مجازی را با ارکان مکتبی و مذهب نظام همگام و همسو کرد.

از طرفی برای نظارت و اجرای قانون و مقررات مدنی مبتنی بر مسئولیت مدنی ضرورت دارد تا مبنای سنتی و مذهبی بر ماهیت فضایی جدید مجازی و منطبق و کارآمد شود. موضوع دیگر آنکه در پاره ای از نظام های حقوقی نظیر ایران قانون عام مسئولیت مدنی موجود بوده و برای کلیه حوزه ها با وجود تنوع و تعدد تخصص های موجود - کماکان به همان قانون عام استناد می گردد. در صورتی که قانون و مقررات فکری و مکتبی بایستی بر مبنای نیازهای روز و ماهیت ذهنی و نیاز روحی کاربران فضایی مجازی بازبینی و منطبق شود که این اعم از وظایف دولت اسلامی بوده است. به نظر می آید با در نظر گرفتن تخصصی شدن علوم و فناوری در وهله نخست بایستی راهکارهایی به جهت تدوین و استناد به قانون و

مقررات خاص مبتنی بر مبانی فقهی در هر حوزه از مسئولیت مدنی منجمله فضای سایبر و مسئولیت مدنی شرکت‌های ارائه کننده خدمات اینترنتی جستجو نمود. همچنین مبنای مدیریتی و نظارتی پیشین نیاز به بازنگری و اصلاح داشته است. قاعدتاً در این خصوص خشونت و ایجاد محدودیت‌های بی‌ثمر، فایده‌ای ندارد. تشکیل کمیسیون‌های تخصصی در مجلس در رابطه با نظارت و قانونگذاری در فضای مجازی که بخش مهمی از هر جامعه، من جمله کشور ما با آن درگیر هستند لازم است.

این کمیسیون‌ها قادرند به صورت موقتی باشند و با مشورت با نهادهای تخصصی من جمله مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی یا سایر کارگروه‌های تخصصی به تصویب شرایط خاص نظارتی و بررسی قوانین خاص در این حوزه مبادرت ورزند. می‌بایست به نحوی برنامه‌ریزی و عمل شود تا عموم مردم استفاده از شبکه‌های اجتماعی داخلی را مناسب‌تر از شبکه‌های اجتماعی خارجی در نظر بگیرند. دولت الکترونیک یکی از طرق مبارزه با فساد در کشور به شمار می‌آید. اگرچه ارتباط عموم مردم با کارگزاران و ادارات کمتر شود به نفع ما است و به کارگیری دولت الکترونیک یکی از طرق تسهیل امور مردم - تجارت - سرمایه‌گذاری آسان و حذف قوانین زائد بوده است. می‌بایست از هوشمندانه‌ترین و حتی کم هزینه‌ترین طرق به جهت پالایش‌ها استفاده شود و با تعامل سازنده با کشورهایی که امکانات مذکور را در اختیار داشته در راستای سهولت کار مردم و صیانت از فرهنگ آن‌ها با رعایت حفظ اسرار کشور در این جهت برنامه‌ریزی شود. می‌بایست فضای امنی را که نتوان از آن سوء استفاده نمود ایجاد کرد تا بدین واسطه از آن برای صیانت از فرهنگ کشور و پایه‌ای برای رشد و حرکت به سمت اقدام و عمل و اقتصاد مقاومتی استفاده گردد. بایستی به دنبال تمامی امکانات و ابزارهای مفید برای انسان بود و در عین حال بایستی برای استفاده مفید از ابزارهای مذکور برنامه‌ریزی شود.

با توجه به نتایج پژوهش پیشنهادات ذیل قابل بررسی است:

- فیلترینگ کنترل شده: اگرچه در نظارت دولتی بر فضای مجازی اعمال پالایش فضای سایبر و یا فیلترینگ در مصادیقی ضرورت دارد اما، برای اخلاقی تر شدن فضای مجازی به هیچ عنوان نمی‌توان به چنین اقداماتی بسنده نمود. به دلیل آنکه در حال حاضر امکان رد فیلترینگ به سهولت میسر گردیده است.

- حضور ناظرین مطلع: در راستای حفظ صیانت در فضای سایبر ضرورت دارد تا انسان از لحاظ عقیدتی - اخلاقی به صاحب نظران آگاه در این خصوص رجوع نماید و از نظر فنی و سخت‌افزاری هم به خبرگان اهل فن رجوع کند و از مشورت این افراد بهره گیرد. این مسئله زمانی دارای اهمیت خاصی می‌گردد که آگاه باشیم مشکلات و ناهنجاری‌ها در فضای سایبر گاه‌آ آنچنان پیچیده و جذاب و غیر آشکار بوده که انسان تا زمانی که به پیامدهای آن دچار نگردد متوجه نمی‌شود.

- فاکتور نظارتی امر به معروف و نهی از منکر: بر مبنای آموزه‌های اسلامی همیشه بایستی در جامعه اشخاصی باشند که ساکنین را به امور نیک سفارش داده و از امور زشت باز بدارند. قاعدتاً وجهی از این امر در زمان ما معطوف به دعوت به مراعات اخلاق در فضای سایبر می‌باشد. البته انجام دادن امر به معروف و نهی از منکر چه در فضای حقیقی چه مجازی برای خود ضوابط - اصول - شرایطی در برداشته که می‌بایست مد نظر واقع شود.

- نظارت بیرونی: در فضای مجازی نظیر فضای حقیقی همیشه افرادی بوده که به علل متعدد اخلاق را نادیده می‌گیرند. بنابراین ضرورت دارد تا نظارت و کنترل بیرونی بیشتری بر فضای مجازی موجود باشد. کنترل مذکور بسته به مورد می‌تواند به واسطه اشخاص یا نهادهای قانونی که تحت نظارت دولت قرار گرفته‌اند انجام بگیرد. برخورد با ناقضین اخلاق بالاخص در مصادیقی که به امنیت جانی و مالی و حیثیتی اشخاص یا امنیت کلی جامعه ارتباط پیدا می‌کند وظیفه نیروهایی بوده که در فضای حقیقی هم در این خصوص دارای مسئولیت هستند. کاملاً آشکار می‌باشد که ایشان در انجام وظیفه خود می‌بایست ضوابط قانونی - شرعی - اخلاقی را جدا مراعات کند.

- ایجاد سیاست حمایتی در زمینه توجه به حقوق شهروندی و رفع چالش‌های نظارتی در این حوزه

- سازماندهی حوزه‌های ضروری در تحقق نظارت ارتباطات مجازی به ویژه در خصوص حقوق شهروندان

منابع و مأخذ

منابع فارسی:

- ابراهیمی، مهدی، ۱۳۹۵، اینترنت، چاپ اول، تهران: نشر کتابدار.
- افروغ، عماد، ۱۳۹۷، حقوق شهروندی و عدالت، جلد اول، چاپ اول، تهران: سوره مهر.
- امین‌زاده، الهام، ۱۳۹۵، آزادی‌های فردی در منشور از تعرض مصون است، روزنامه قانون، شماره ۷.
- انصاری، باقر (۱۳۹۲)، حقوق حریم خصوصی، چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت.
- انصاری، باقر، ۱۳۹۵، حقوق ارتباط جمعی، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- انصاری، باقر، ۱۳۹۹، حقوق ارتباطات جمعی، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- آشوری، محمد، ۱۳۹۱، آیین دادرسی کیفری، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- باستانی برومند، پرویز، ۱۳۹۶، جرائم کامپیوتری و اینترنتی جلوه نوین از بزهکاری، چاپ دوم، تهران: نشر بهنامی.
- دژبانی، محمد حسن، ۱۳۹۳، مقدمه‌ای بر ماهیت و تقسیم بندی تئوریک جرایم کامپیوتری یا سایبری، خبرنامه انفورماتیک، شماره ۸۷.
- رضایی، علی، ۱۳۹۷، حقوق تجارت الکترونیکی، چاپ اول، تهران: انتشارات میزان.

- زارع مرضیه (۱۴۰۰)، مسئولیت مدنی دولت در قبال کاربران فضای مجازی، پایان نامه کارشناسی ارشد، حقوق خصوصی دانشگاه آزاد کاشان.
- زرکلام، ستار، ۱۳۹۰، حقوق تجارت الکترونیک، چاپ دوم، تهران: نشر شهر دانش.
- زرکلام، ستار، ۱۳۹۷، حقوق مالکیت ادبی و هنری، چاپ اول، تهران: نشر سمت.
- زرکلام، سمانه، ۱۳۹۷، حقوق مالکیت ادبی و هنری، چاپ اول، تهران: نشر سمت.
- شاه محمدی، غلامرضا، اکباتانی، سمیه، ۱۳۹۴، پیشگیری مبتنی بر فناوری اطلاعات از آسیب های فضای مجازی، پژوهش نامه نظم و امنیت انتظامی، شماره ۲۹.
- شمس ناتری، محمد ابراهیم، عطارزاده، سعید، ۱۳۹۷، حمایت کیفری از حقوق شهروندی در ایران، فصلنامه کارآگاه، دوره ۲، شماره ۴.
- صدیقی، مرادعلی، ۱۳۹۰، تکنولوژی اطلاعاتی و حاکمیت ملی، چاپ اول، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- فضلی، مهدی، ۱۳۹۴، تخریب و اخلال در داده ها و سیستم های رایانه ای، مجموعه مقاله همایش بررسی جنبه های حقوقی فناوری اطلاعات، چاپ اول، نشر سلسبیل.

- فضلی، مهدی، ۱۳۹۵، جزوه بررسی مسئولیت کیفری ارائه کنندگان خدمات اینترنتی در ارائه و ذخیره اطلاعات، معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضاییه، شماره ۳.
- قاجار قیونلو، سیامک، ۱۳۹۱، مقدمه حقوق سایر در آمدی بر جامعه شناسی حقوق توسعه و پیش نیازهای قانون نویسی در فضای سایبر، چاپ اول، تهران: انتشارات میزان.
- قاجار، سیامک، ۱۳۹۴، مطالعه تطبیقی ادله اثبات در محیط‌های دیجیتال با توجه به حقوق ایران، تهران: شورای عالی انفورماتیک.
- قاضی، ابوالفضل، ۱۳۹۴، بایسته‌های حقوق اساسی، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- قناد، فاطمه، ۱۳۹۷، کلاهبرداری الکترونیکی در بستر فناوری اطلاعات، مجله پژوهش حقوق و سیاست، سال ۹، شماره ۲۵.
- کشاورزی، احمد (۱۴۰۱)، مفهوم حقوق شهروندی و مولفه‌های آن، دومین کنفرانس ملی حقوق فقه و فرهنگ، شماره ۳۶.
- محسنی، ف، ۱۳۹۰، حریم خصوصی اطلاعات، چاپ اول، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- محسنی، فرید، قاسم‌زاده، فریدون، ۱۳۹۵، حریم شخصی در فضای مجازی با تکیه بر حقوق ایران، فصلنامه شریف، دارای ۲۲، شماره ۳۴.
- محمدی، حافظ (۱۳۹۹)، چالش‌های حکمرانی فضای مجازی و ارائه راهکارها برای جمهوری اسلامی ایران، دومین همایش ملی حکمرانی اسلامی، شماره ۲.

- نکویی مهر، نفیسه و حسینی فرد، عاطفه (۱۳۹۷)، حفظ حقوق شهروند مجازی در راستای منشور حقوق شهروندی پژوهش‌های اخلاقی، سال ۹، شماره ۱.
- یوسف زاده عینی، سمیرا (۱۳۹۹)، حقوق شهروندی در رسانه و فضای مجازی، سومین کنفرانس ملی حقوق؛ شماره ۲۱.

منابع انگلیسی:

- Harpwood, V. (۲۰۰۹), *Modern tort law cavandish publication the edition, London.*
- Kelly, J. (۲۰۰۷), *isp liability ovedrview jisc legal ۲۳ November, retrieved from the world wide web, available at: [http: / www. Jisclegal . ac. U](http://www.Jisclegal.ac.U)*
- Walsch. C. g. (۲۰۰۲), *internet service provider liability for congributory ttrademark infrigment after gissi Articles.*

اگانت ایتا و ایمیل رسمی همایش جهت ارسال مقاله
Ghanonyar@YAHQ.COM
۰۹۱۰۰۶۳۶۰۰۲

۱۴۰۳/۱۲/۰۸

دانشگاه رازی - سالن همایش دانشکده علوم اجتماعی

جهت همکاری در برگزاری همایش با دبیر اجرایی تماس بگیرید:
خانم دکتر شهلا رضایی ۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵

خانم دکتر شہلا رضایی ۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵